ئەکادیمیای کوردی
KURDISH ACADEMY

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. ساڵح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd
ISSN: 2520- 4106
هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.
گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.
ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/١
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

جەختکرن د گۆڤەرا بەهدینیدا

هزرڤان عبدالحمید علي
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان
زانکۆیا دهوک – دهوک
moc.liamg@navrzhrzh

پ.هـ .د. ڤیان ابراهیم علي
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان
زانکۆیا دهوک
ca.dou@ila.naiv

پوختە

جەختکرن دیاردەکا زمانییە، د هەمی زمانێن جیهانیدا بەرچاڤ دبیت. ئەڤ دیاردەیە بۆ دیارکرنا کەرەستەکێ یان دەربڕینەکا زمانی کار دکەت. د ڕستەییدا بۆ پتر سەرنجڕاکێشانا گوهداری بۆ ئەوێ مەبەستا ئاخڤتنکەری پێ هەی دهێت، د زمانێ کوردیدا ب ڕەنگەکێ بەربەلاڤ دهێتە بکارئینان و ڕێکێن جودا جودا بۆ دیارکرنا ئەڤێ دیاردەیێ د ئاستێ ڕستەسازیدا د هێنە بکارئینان، وەکوو ڕێکا فۆرمێ ڕۆنانێ و ب ڕێیا مۆرفیمان یان ڕێزبوون و مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان یانژی ب دووبارەرکرنا کەرەستێن ڕستەیێ یان ب ڕێکێن جوراوجور، بابەتێ جەختکرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا گرنگیا خۆ هەیە، لەورا ئەم دێ هەول دەین جەختکرنێ د ئاستێ ڕستەسازییدا دیار بکەین، ب شێوەکێ وەسفی، ب ڕێکا دیارکرنا ئەوان کەرەستەیێن کو دبنە ئەگەرێ جەختکرنێ د ڕستێدا. ئەم گریمانە دکەین کو د ئاستێ ڕستەسازییدا پتر ژ ڕێکەکێ و کەرەستەکێ هەبیت، بۆ گەهشتن ب ئەڤێ گریمانێ ڕێبازا وەسفی هاتیە بکارئینان، د ئەنجامدا دیار بوو کو د ئاستێ ڕستەسازییدا هەر ئێک ژ (ڕێزبوونا کەرەستان، مەزنکرنا ڕۆنانێ، دووبارەکرن، ڕێکێن جوراوجور) دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ.

پەیڤێن کلیلدار: جەختکرن، دووپاتکرن، دووبارەکرن، پەیڤێن جەختکرى، ڕێکێن جەختکرنێ

پێشەکی

گرنگییا ڤەکولینێ د دیارکرنا زورترین رێک و کەرەستەیێن جەختکرنێ د ئاستێ رستەسازییدایە، ب تایبەتی رێکا رێزبوونا کەرەستەیان و مەزنکرنا رۆنانێ، هەروەسا بکارئینانا پتر ژ رێکەکێ د ئاستێ رستێدا. سنووریێ زانستی د چارچوڤێ ئاستێ رێزمانیدا هاتیە ئەنجامدان، لێ هندەک جاران بۆ پتر روونکرنا جەختکرنێ پەنا بریە بەر هەردوو ئاستێن (دەنگسازی، واتایی). سنووریێ جوگرافی گۆڤەرا بەهدینی بخۆڤە دگریت. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکولینێ ئاشنابوون و دیارکرنا ئەوان رێکێن رستەسازییە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستکرنا جەختکرنێ د کۆڤەرا بەهدینیدا. پرسیارێن ڤەکۆلینێ: ئایا دیاردەیا جەختکرنێ د ئاستێ رستێدا ب چ رێک دهێتە دەربرین و ئەو رێک چنە؟ ئایا د شیاندایە رێکێن جوداجودا د ئێک رستەییدا بهێنە بکارئینان؟ بابەتێ جەختکرنێ د زمانیدا بەهرا پتر د ئاخڤتنێدا دیار دبیت، ئەڤە گەلەک جاران دنڤیسینێدا کێمتر دیار دبیت. هەروەسا جەختکرنێ رێکێن جوداجودا هەنە، نەکو مۆرفیمەکا تایبەت یان پەیڤەکا تایبەت هەیە بۆ دەربرینا جەختکرنێ، ئەڤە ژی ئاریشەیە بۆ دەستنیشانکرنا کەرەستێن جەختکرنێ. ڤەکولین ل دیڤ رێبازا "وەسفی" هاتیە ئەنجامدان. ئەڤ ڤەکولینە ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان ژ سێ پشکان پێک دهێت، دپشکا ئێکێدا بەحسێ جەختکرنێ دکارێن پێشتردا هاتیە کرن و زاراڤ و پێناسێن جەختکرنێ بخوڤە دگریت. د پشکا دوویێدا چەندین رێکێن رستەسازیێ دیارکرینە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ، پشکا سێیێ لایەنێ پراکتیکییە، وەکی (رێزبوونا کەرەستان، مەزنکرنا رونانێ، دووبارەکرن، رێکێن جوراوجور)یێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ.

پشکا ئێکێ

١-١. جەختکرن د کارێن بەرێدا

شێوازێ جەختکرنێ وەکوو هەر بابەتەکێ دیتر یێ رێزمانی گرنگییا خوە د زمانێ کوردیدا هەیە، هەر چەندە زمانڤانێن کورد دناڤ پەرتووکێن خوەدا ئاماژە ب ڤی بابەتی کرینە، بەلێ ب شێوەکێ راستەوخۆ ڤەکۆلین بۆ بابەتێ جەختکرنێ نەهاتیەکرن، ب شێوەکێ نەراستەوخۆ بەحسێ جەختکرنێ کریە. دێ هەول دەین بوچوونێن چەند نڤیسەر و زمانڤانێن کورد ل سەر بابەتی بدەینە دیار کرن:

تەوفیق وەهبی زاراڤێ "تأکید"ا عەرەبی بۆ مەبەستا جەختکرنێ بکارئینایە، بەحسێ رۆلێ جهناڤێ خۆیی د بیاڤێ جەختکرنێدا کرییە، دبێژیت: "بۆ ناوی خۆیی بۆ ناوێکی لێکدراوە وە بۆ تەکیدی کەسەکان یان بۆ هیی ناو بەکەلک ئەهێنرێن، وەک: من خۆی ئەنێرم" (وەهبی ١٩٢٩: ١١٢-١١٣).

نووری عەلی ئەمین د پەرتووکا "قەواعدی زمانی کوردی لە صرف و نحو"دا، زاراڤێ "تەوکید" بۆ جەختکرنێ بکارئینایە. پەیڤێن بۆ جەختکرنێ بکارئینایین دبێژیتێ "تەوکید" و ئەو پەیڤێن پشتی "تەوکید"ێ دهێن ب "مؤکد" ناڤ دکەت. زێدەباری ڤێ چەندێ دوو جۆرێن جەختکرنێ دەستنیشان کرینە:

أ- "تەوکیدی مەعنەوی: ئەو تەوکیدەیە کە بە یەکێ لەو وشانە دەکرێ، وەک (خۆی، هەموو ،گشت...).

- قارەمان <u>خۆی</u> سواری ئەسپەکە بوو.

ب- تەوکیدی لەفزی: ئەو تەوکیدەیە کە بە دووبارەکردنەوەی لەفزەکە پێک دێت، ئینجا لەفزەکە (پیت، فرمان، ناو، راناو) بێت، وەک: ئێمەین ئێمە، هاتووین بەشوێن تۆدا" (ئەمین ١٩٥٦: ٩٦-٩٧).

جگەرخوین د پەرتووکا "اوا ئو دەستوورا

زمانێ کوردی'' زاراڤێ "بجێکرن'' ژ بۆ جەختکرنێ بکارئینایە، ب دیتنا وی ئەڤ زاراڤە بەرامبەر "تأکید''ا عەرەبییە، دبێژیت: "ژ بۆ کۆ دلێ گوهدارێ تە بکەڤە جی، باوەربکی، گەرەکە (کرن) دوجار بێ گوتن'' (جگەرخوین ١٨٣: ١٩٦١). واتە ب ڕێکا دووبارەکرنا پەیڤەکێ یان ئامرازەکێ جەختکرن پەیدا دبیت، وەکی:

- ڕاستە بارام ژ ڕەواندزێ هاتیە؟

- بەلێ بەلێ، هاتیە. (بەرسڤ) (جگەرخوین ١٩٦١: ١٨٣-١٨٤).

جگەرخوین بەحسێ ڕولێ جهناڤێ خۆیی ژی کریە، ب دیتنا وی دکرمانجییا سەریدا جهناڤێ "خوە'' پێشگرێ "ب'' وەردگریت، ئەڤ پێشکرە ب خۆرتییە بۆ مەرەما جەختکرنێ بکار دهێت، وەکی:

- بارام ب خوە هات. (جگەرخوین، ١٩٦١: ٨٢).

سادق بەهائەدین ئامێدی د پەرتووکا "ڕێزمانا کوردی - کرمانجییا ژووری و ژێری یا هەڤبەرکری دا دەمێ بەحسێ جهناڤێ خۆیی دکەت د بیاڤێ جەختکرنێدا زاراڤێ ڕوکماندن (تەوکید) بۆ جەختکرنێ بکار دئینیت، دبێژیت: "ئەو جهناڤە یێ کو ل جهێ کەسەکێ یان ژی تشتەکێ ب کار بێت، یان ژ بۆ پی ڕوکماندنا (تەوکیدا) ناڤەکێ یا جهەکێ ب کار بێت'' (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧). هەر دیسان ئامێدی دیارکرییە کو جهناڤێ خۆیی د کرمانجییا ژووریدا بۆ مەبەستا جەختکرنێ پێشگرێ "ب'' ل پێشیا ڤێ جهناڤی دهێت بۆ "تأکید''ێ، وەکی: ئەز ب خۆ هاتم (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٥٠). هەر د هەمان پەرتووکدا ئامێدی ئاماژە ب لایەنەکێ دیترێ جەختکرنێدایە ئەو ژی "هەڤالکارێ تەئکید''ییە، دبێژیت: "ئەو هەڤال کارە یێ کو دهەڤەکی دا ژ بۆ تەکیدا کرنێ بکار بهێت ژ بەر هندێ دبێژنێ هەڤالکارێ تەکیدی، وەک: ب خۆشی و نەخوشی تو ژ لەپێت من قورتال نابی (ئامێدی، ١٩٨٧س: ٤٢٠-٤٢١). محەمەد طاهر گوهەرزی د "ڕێزمانا کوردی - زارێ کرمانجی''دا، زاراڤێ "ئەسەحی'' ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ بکار ئینایە، هەر بۆ ڤێ چەندێ هندەک جهناڤێن نووسەک دیارکرینە وەکی (م، ن، ین، ە، ی)، ب دیتنا وی ئەڤ جهناڤە (جیناڤێن نوویسەکن د دووماهییا جیناڤێن جودا دا دهێن بو ئەسەحیا گوتنێ ئو دبنە هاریکار (مساعد الفعل) ئانکو هەبوونەک پێ پەیدا دبیت و ڕامانەکێ ددەت (گوهەرزی، :١٩٩٩ ٨٦). واتە ئەڤ جهناڤێن نووسەک (م، ن، ین، ە، ی) دەمێ د گەل جهناڤێن کەسی یێن جودا یێن دەستەکا تێنەپەڕ (ئەز، تو، ئەو...) ل وی دەمی دێ جەختکرنێ دروست د کەن، وەک:

- ئەز دەرچوویێ ئێکێمە.

- تو سەروەرێ. (گوهەرزی :١٩٩٩ ٨٦-٨٧).

هەردیسان د هەمان ژێدەردا گوهەرزی ئاماژێ ددەتە نیشانێن تافێ بوریێ تەمام (یێ، یا)، دبێژیت: "ئەڤ نیشانە بۆ ئەسەحیا (تاکید) کرنا کاری دهێت بۆ نێر و مێ، نە بو دەمەکێ تایبەت دهێت، وەک:

- یێ چاندی. بو نێران ئانکو ئەسەحیا چاندن بێ گومان.

- یا چاندی. بو مێیان ئانکو ئەسەحا چاندنێ.'' (گوهەرزی :١٩٩٩ ٩٧)

شلێر نایف ئەمین دبێژیت: "جەختکرن زاراڤەکە بکار دهێت بۆ نیشاندانا هەر ڕێکەکێ بۆ وێ ئێکێ کەرەستەک ژ کەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت، هندەک یەکەیێن چەند ئاستەکێن زمانی بەشدارێ د بەرهەمهینانا واتایا جەختکرنێدا دکەن'' (ئەمین :٢٠١٩ ٥٠٧). پاشان بەحسێ ڕێکێن جەختکرنێ د دیالێکتا کرمانجییا سەریدا کریە، ئاماژە دایە وان یەکێن پشکدارێ د ڕۆنانا واتایا جەختکرنێدا دکەن، ئەڤ یەکەیە ب چوار ڕێکان دابەش کرینە:

١. جەختکرن ب رێکا دەنگسازیێ (هێز، ئاوازە)، وەک:

- ئاریانێ دوهی ب دەنگەکێ خوش هوزانەک خواند.

- کوڤانی چ کری؟

د رستەیا (١)دا ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری هەر پەیڤەک د شیێت هێزا سەرەکی وەربگریت، د رستەیا (٢)دا ژ پێخەمەت جەختکرنێ پرسیار ل دۆر کەرەستەیەکێ هاتیە کرن، ئاوەزە ل سەر (چ) بلندبوویە وەکی هێمایەکی کو گرنگترین کەرەستەیە د رستەییدا (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٠-٥١١).

٢. جەختکرن ب رێکا فۆرمێ رۆنانێ (التوکید اللفظي): وەک (دووبارەکرنا کەرەستێ زمانی، رێزبوونا کەرەستان د رۆنانێدا، مەزنکرنا رۆنانان...)، وەک:

- کوڤانی بینە، کوڤانی. (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٩-٥١٢).

٣. جەختکردن ب رێکا واتایێ (التوکید المعنوي): د بەرهەمئینانا واتایا جەختکرنێدا چەندین کەرەستە بەشداریێ دکەن، وەکی: فۆرمێن (جەختکرنێ، سویندخوارنێ، دەستنیشانکرنێ، هشیارکرن...)، جهناڤێ خویی...)، وەکی:

- ب خۆدێ ئەز نزانم. (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٢-٥١٥).

٤. جەختکرن ب رێکێن جۆراوجۆر: پتر ژ رێکەکێ یان فۆرمەکێ دهێتە بکارئینان بۆ مەرەما جەختکرنێ، وەکی:

- نێ ب خودێ و ب خودێ هەمی مال مە پاقژکرەڤە. (ئەمین :٢٠١٩ ٥١٦-٥١٧).

١-٢. تێگەهـ و زاراڤێ جەختکرنێ:

جەختکرن وەک زاراڤ ل ناڤەراستا سەدێ (١٦) ێ ژ پەیڤا گریگی (emphasis) هاتیە کو د بنەرەتدا ب رامانا (رۆخسار - نمایش) ددەت، پشتی هینگێ د بیاڤێ رەوانبێژییدا هاتە بکارئینان بۆ مەبەستا پتر ژ ئەوا دهێتە گوتن، د زمانێ ئینگلیزیدا یا ژ پەیڤا (emphainein - دیارکرن) هاتیە، "em" ب رامانا ژناڤدا و "phainein" ب رامانا پێشاندان دهێت. (www.oxfordlearnesdictionaries.com)

د زمانێ عەرەبیدا د فەرهەنگا "معجم علم اللغة النظري"دا بەرامبەر پەیڤا "emphasis" یا ئینگلیزی زاراڤێ "توکید" هاتیە بکارئینان (الخولي، ١٩٨٢:٨٤). گەلەک ژ زمانڤانێن عەرەب زێدەباری (توکید)ێ، زاراڤێ (تأکید)[١] ژی بۆ هەمان مەبەستا جەختکرنێ بکارئینایە.

د زمانێ کوردیدا زاراڤێ (جەختاندن) بەرامبەر (emphasis)یا ئینگلیزی هاتیە بکارئینان (میراودەلی ٢٠٠٧: ٥٧). جەختکرن بەرامبەر "تأکید"ا زمانێ عەرەبی هاتیە بکارئینان (موکریانی ١٩٦١: ١٨٨). جەختکرن پەیڤەکا لێکدایە، ژ دوو پەیڤان پێک هاتیە، دبیت "جەخت" بەرامبەر "ضغط"ا عەرەبی بیت و ب رامانا "توکید"ا عەرەبییە و خستنەسەرا پالەپەستێ دهێت، پەیڤا دوویێ چاوگێ "کردن"ێ کوردییە (محەمەد، ٢٠١٧: ٢٢). ئەڤ چاوگە رۆلەکێ مەزن د دروستکرنا هندەک پەیڤێن لێکدایدا دبینیت (بشدری، ١٩٨٤:٤٤). هەردیسان دزمانێ کوردیدا پەیڤا (دووپاتکرن) ژی ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە بکارئینان (عەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدین ٢٠١٨: ١٣٩). د زمانێ کوردیدا هەر دوود زاراڤێن (جەختکرن، دووپاتکرن) دهێنە بکارئینان، بەلێ ب دیتنا مە "جەختکرن" ژ "دووپاتکرن" گونجایترە بۆ شێوازێ جەختکرنێ. ل دویڤ بۆچوونا ژمارەکا زمانڤانێن کورد[٢](دووپاتکرن) ب واتایا دووبارەکرنێ دهێت، جەختکرن د فەرهەنگێدا بەرامبەر "توکید" بکار هاتیە (ئەمین ٢٠١٦: ٧٠). ژ لایێ زاراڤیڤە دووپاتکرن بەرامبەر پەیڤا "Repetion"ا ئینگلیزی و "تکرار"ا زمانێ عەرەبی دهێت (ئەیوب، :٢٠٢٠

٤). واتە جەختکرن پەستان و پالەپەستویەکا زێدەیە (نظام الدین، ٢٠٠٧: ٤١٠). دکەڤیتە سەر برگەکێ یان پەیڤەکێ (البعلبکي ٢٠٠٠: ٣١٠). یان ئەو کەرەستێ مەبەست پێ هەی، ئەم ژێ ڤی زاراڤی ب پەسەند دزانین.

١ -٣. پێناسەیێن جەختکرنێ

جەختکرن دیاردەکا زمانییە و د هەمی زماناندا بەرچاڤ دبیت. دەستنیشانکرنا پێناسەکا ڤەبڕ بۆ شێوازێ جەختکرنێ کارەکێ ب ساناهی نینە، چونکی زمانڤانان ل دویڤ بیر و بۆچوونێن خوە پێناسە و شرۆڤەکرن داینە جەختکرنێ، دێ هندەک ژ وان بیربۆچوونان بەرچاڤ کەین:

١. "Trask" دبێژیت: "جەختکرن زاراڤەکێ گشتیە بۆ هەر دیاردەکێ، سەرنجا گوهداری بۆ سەر هندەک توخمێن ڕستێ یان ئاخڤتنێ ڕادکێشیت، داکو کەرەستەیەکێ ڕستێ دیارتر بیت ژ کەرەستەیێن دیتر، د زمانێ ئینگلیزیدا جەختکرن ب ڕێکا ئەو هێزا دکەڤیتە سەر کەرەستێن جەختکرنێ پەیدا دبیت، ب هندەک ڕێکێن ڕێزمانی ژێ جەختکرن دهێتە دەربرین وەکی پارتیکەلان") (Trask ١٩٩٣:٨٩)

"Geoffrey Leech" دبێژیت: "ب شێوەکێ گشتی جەختکرن ئاماژەیێ ب بەشەکێ گرنگێ دەربڕینێ ددەت ژ بەشێن دیتر، د ئەڤێ ئاماژەکرنێدا پەیڤەکا تایبەت یان هێز و ئاوازە دهێنە بکارئینان" (Leech ٢٠٠٦:٣٧)

"ابن جني" دبێژیت: "ژ لایێ ڕێزمانیڤە جەختکرن پەیڤەکە ل دویڤ ناڤێ جەختکری دهێت، ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و بەرفرەهبوونا واتایێ، بتنێ ناڤێن ناسیار جەختکرن د کەڤیتە سەر، بەلێ ناڤێن نەناسیار جەختکرن ناکەڤیتە سەر" (ابن جني ١٩٨٨: ٦٦).

٢. "مهدي المغزومي" دبێژیت: "جەختکرن چەسپاندن و بهێزکرنا تشتەکێیە د دەروونیدا، مەرەم ژێ نەهێلانا هەر گومانەکێیە ل دەف گوهداری، ئانکو هەر بۆچوونەکا گوماناوی بیت ناهێلیت و ژ ناڤ دبەت" (المغزومي١٩٦٤: ٢٣٤).

٣. حەمید ساڵح محەمەد دبێژیت: "جەختکردن بریتییە لە پاتکردنەوەی وشەیەک یان دەربڕاوێک یان بەهۆی وشە و ئامرازەکانی جەختکردنەوە بەرهەم دەهێنرێت، یان لە ڕێگەی واتایی ڕستەوە لە ڕەوتی ئاخاوتن و دەربڕینی جیاوازەوە بەرجەستە دەکرێت" (محەمەد ٢٠١٧:٢٧ -٢٨).

٤. شلێر نایف ئەمین دبێژیت: "جەختکرن د چارچوڤێ زانستێ زمانیدا زاراڤەکە بکار دهێت بۆ نیشاندانا هەر ڕێکەکێ بۆ وێ ئێکێ کەرەستەک ژ کەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت و هندەک یەکێن چەند ئاستەکێن زمانی بەشدارییێ د بەرهەمهێنانا واتایا جەختکرنێدا دکەن ژ وان (دەنگسازی، ڕێزمان، واتاسازی)" (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٧).

٥. بنار حسێن ئەیوب دبێژیت: "جەختکردنەوە هەمیشە وەکوو یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی پاتکردنەوە ئاماژە بۆ کراوە، بە تایبەت لە پاتکردنەوەی یەکە لێکسیکییەکاندا، واتە جەختکردنەوە زیاتر لە ڕێگای پاتکردنەوەی هەمان فۆرمی وشەکانەوە دروست دەبێت، قسەکەر/نووسەر تیشک دەخاتە سەر ئەو پارچە ئاخاوتن/ نووسینەی کە مەبەستیەتی دڵنیایی لەسەر بکاتەوە. (ئەیوب ٢٠٢٠: ٤٣).

ئەڤ پێناسە و شرۆڤەکرنێن بۆ جەختکرنێ هاتینە کرن چەند لایەنەکێن جەختکرنێ دیارکرینە. نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا پتر گرنگیدایە لایەنێ هێزێ و هندەک ئامرازان، د زمانێ عەرەبیدا جەختکرن ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و دوودلیێ یە ب ڕێکا دووبارەکرن یان زێدەکرنا هندەک کەرەستەیانە، ئانکو گرنگیدایە

لایەنێن (واتایی، ڕیزمانی). د زمانێ کوردیدا ئەڤ پێناسەیێن هاتینە دیارکرن هەر چەندە ئەگەر کێماسی ژی تێدا هەبن و کەڤتبنە ژێر کارێکەریا زمانڤانێن بیانی جهێ گرنگییێ بۆ زمانێ کوردی، چونکی هەر چنە بیت ڤان زمانڤانێن کورد زاراڤێ ”جەختکرن“ ژبۆ مەرەما جەختکرنێ بکارئینایە.

پشکا دوویێ:

٢. جەختکرن د ئاستێ ڕستەسازییێدا

د ڤی ئاستیدا هەر ئێک ژ ”گرێ و لاڕستان“ پشکدارێ د پێکهاتێن ژ خۆ مەزنتردا د کەن کو ئەو ژی ڕستەیە، ڕستە ئێک ژ یەکەیێن زمانی گەورەیە کە زۆربەی زمانەوانەکان دانی پێدا دەنێن و دەیناسنەوە و باوەڕیان وایە کە دەتوانێ چاری ڕۆنان و پۆلە ڕێزمانییەکان بکات“ (فەتاح ٢٠١١: ١٠٢). لەورا ئەمژی دێ هەول دەین ل دویڤ جۆر و پێکهات و کەرەستەیێن ڕستێ ڕێکێن جەختکرنێ ب ڤێ شێوەیێ ل خوارێ دیار بکەین:

٢-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ

٢-١-١. جەختکرن ب ڕێکا گوپیتکرنێ (لوتکاندنێ)

کوپیتکرن ئێکە ژ شێوازێن جەختکرنێ و پەیوەندیی ب لایەنێ دەروونیێ ئاخڤتنکەریڤە هەیە، د ناڤ ڕستێدا کەرەستەیەکێ ژ یێن دیتر ب گرنگتر دزانیت، ب یاسایەکا ڤەگوهاستنێ ڤی کەرەستەیێ بۆ بەری بکەری ڤەدگوهێزیت (حەمەئەمین :٢٠٢٤ ١١٩). گەلەک جاران جهگوهۆڕینا کەرەستەکێ ژ جهێ وی یێ چەسپایی دناڤ پێکهاتا ڕستێدا دبیتە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر وی کەرەستەی بخۆ. ئانکو ب ڕێکا گوهۆڕینا ڕێزبوونا ئاسایی بۆ ڕێزبوونەکا نەئاسایی گوپیتکرن دروست دبیت (عەلی و ڕەشید ٢٠٢٢: ١٢٧). گوپیتکرن دیاردەکا زمانییە و پەیوەندیی ب لڤین و جهگوهۆڕینا کەرەستانڤە هەیە (قادر :٢٠٠٧ ١٥٠). ئەڤ دیاردەیا گوپیتکرنێ ”بریتییە لە جوولاندنی پێکهاتەیەک یان بەشێک لە ڕستە بۆ سەرەتای ڕستە بۆ ئەوەی وەکوو بابەتی سەرەکی ڕۆڵ ببینێت، واتە ئەگەر توخمێک بکەیتە لوتکەی ڕستەیەک بە لوتکەکردن دادەنرێت“ (احمد ١٨٧:٢٠٢٣).

ڕێزبوونا کەرەستان ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دیتر یا جیاوازە، د هەر زمانەکێدا ل دویڤ یاسایێن سینتاکسی یێن وی زمانی ڕیز دبن، د زمانێ کوردیدا ڕێزبوونا ئاسایی ب ڤی شێوەیە (بکەر + بەرکار + کار). بەلێ، هندەک جاران ئەڤ ڕێزبوونە ل دویڤ حەز و ئارەزوو و مەبەستا ئاخڤتنکەری دهێتە

گوهۆڕین (فەرهادی، :٢٠١٣ ٣٣-٣٤). ب ڤێ چەندێ ڕێزبوونا نەئاسایی دروست دبیت. ئەڤ پەیڤا ڤەگوهاستی د ڕستێدا ب پەیڤەکا جەختکری دهێتە هژمارتن و دبیتە گوپیتک (عەلی، :٢٠١٥ ٥٣). بۆ نموونە:

١. قوتابییان وانە نڤیسی. (بکەر + بەرکار + کار) (ڕێزبوونا ئاسایی)

٢. وانە قوتابییان نڤیسی. (بەرکار + بکەر+ کار) (ڕێزبوونا نەئاسایی)

د ڕستا (١)دا جەختکرن کەڤتیە سەر بکەری ئەو ژی پەیڤا ”قوتابییان“ە. بەلێ، د ڕستا (٢) دا بەرکار(وانە) هاتیە بەری بکەری و ڕێزبوونەکا نەئاسایی دروست کریە و جەختکرن کەڤتیە سەر بەرکاری و بوویە گوپیتک. چونکی د زمانێ کوردیدا ل دویڤ سیستمێ ڕێزبوونا کەرەستان هەردەمێ کەرەستەکێ پشتی بکەرێ ڕستێ بۆ مەرەما گرنگیدانێ و جەختکرنێ بهێتە بەری بکەری دبێژنێ گوپیتکرن (بەرزنجی ٢٠٠٤)

٢-١-٢. جەختکرن ب رێکا مۆرفیمێن نەرێ

ئەو مۆرفیمن ئەوێن کارەکێ ب نەرێ نیشان ددەن. ئانکو نەرێکرن ئەوێ واتایێ و پەیامێ د گەهینیتە گوهداری کو رویدانا کاری د بارێ ئەنجامنەدانێدا یە یان ئەنجامدانا ئەوی کاری دهێتە رەتکرن (حاجی، :٢٠٢٣ ٧٥). د زمانێ کوردیدا ب شێوەکێ گشتی مۆرفیمێن نەرێ پێکهاتینە ژ (نە، نا، مە، نی)، ل دویڤ دەم و جۆرێ کاری دهێنە گوهۆرین (دزەیی، ١٠٥:٢٠١٣). ئەگەر کارێ سادە بیت نیشانێن نەرێ دێ کەڤنە بەری کاری، بەلێ ل گەل کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) نیشانێن نەرێ دچنە سەر پشکا ئێکێیا کاری. بەلێ، هندەک جاران بۆ مەبەستا گوپیتکرنێ نیشانێن نەرێ دکەڤنە بەری کاری، وەک:

١. هات نەهات
٢. هەلگرت هەلنەگرت نەهەلگرت
٣. وەردگریت وەرناگریت ناوەرگریت

د کرمانجییا سەریدا هندەک جاران مۆرفیما نەرێ د گەل کارێ چاوگێ بوونێ جهێ خۆ دگوهۆڕیت و دهێتە پێش، ب ڤێ چەندێ جەختکرنێ ل سەر تەمامکەرێ کارێ بێهێز دروست دکەت، وەک:

١- ئەز ل مال نەبووم.
٢- ئەز نە ل مال بووم.

د ڤان رستەیا (١)دا مۆرفیما نەرێ (نە)کەڤتیە بەری کاری. بەلێ، هەمان مۆرفیم د رستەیا (٢)دا جهێ خویێ یێ رەسەن گوهارتیە و کەڤتیە پێش تەمامکەرێ کاری و داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت.

٢-٢. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ و رستەیان

٢-٢-١. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ

د گرێییدا سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە. ئانکو پێکهێنەکێ سەرەکی و بخۆرتییە د گرێییدا و کەرەستەکێ دەستهەلاتدارە، د گرێیا ناڤیدا سەرە ناڤە (عبوزید ٢٠١٩: ٢٧٨). دگرێیا کاریدا "دەبێ سەرەیەکی کاری هەبێت" (حاجی، :٢٠٠١ ٤٤). د گرێیێن (هەڤالناڤی، هەڤالکاری)دا دڤێت سەرە (هەڤالناڤی، هەڤالکاری) بن، لەورا دەمێ ئەڤ گرێیە ب رێکا دیارکەران دهێنە مەزنکرن. جەختکرنێ ل سەر سەرەی دکەن، دئێخنە د بارێ بالکێشییێدا (فۆکس) (قادر، :٢٠٠٨ ١٤١). دێ ب ڤێ شێوەی ئاماژەیێ دەینە ڤان جۆرە گرێیان:

٢-٢-١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا گەلەک کەرەستە رۆلێ دیارکەرێ ناڤی دبینن و دکەڤنە بەری سەرەی یان پشتی سەرەیێ گرێیا ناڤی، جەختیێ ل سەر واتایا گرێیێ دکەت (عەلی و رەشید ١٣٤:٢٠٢٢). گرێیا ناڤییا سادەیا مەزنکری د گۆڤەرا بەهدینیدا ب ریکا دیارکەرێن بەری سەری، وەکی هەڤالناڤێ (نیاسینێ، دەستنیشانکرنێ، ئاماژێ، نەدیار، چەندی (هژمار، بڕ)...) و دیارکەرێن پشتی سەرەی وەکی (نیشانا جەختکرنێ (ژی)، هەڤالناڤێن چەوایی...) دهێتە مەزنکرن (ئەحمەد :٢٠٢٠ ٧١-٧٦). ئەڤ دیارکەرە پتر جەختیێ ل سەر دیارکری (سەرەی) دکەن، دێ چەند نموونەکان بەرچاڤ کەین، وەک:

١. پتنێ/بەس/هەر چیایی هات.
٢. ئەڤ/ئەو یاریزانە جیرانێ مەیە.
٣. دوو/سێ جووتیاران زەڤێ کێلا.
٤. من هنارەکا مز خوار.
٥. ئازاد ژێ هات[٣].

د ڤان رستێن سەریدا دیار دبیت کو ب رێکا دیارکەران جەختی ل سەر سەرەی (ناڤی) هاتیە کرن، چونکی ژ لایێ رێزمانیڤە ئەڤ کەرەستە ئەرکێ

دیارکەری دبینن و ب ڤێ چەندێ پتر سەرەی ددەنە دیارکرن.

٢-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

د ڤێ جۆرە گرێییدا هەڤالناڤەک دبیتە بناغە (سەرە)، ڕادە دبیتە دیارکەرێ بەری سەرەی، مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی (مەعرووف :٢٠٠٥ ٥٦). دەمێ فرێزا هەڤالناڤی دهێتە مەزنکرن. دشیاندایە دیارکەرێن بەری سەرەی، پشتی سەرەی پێکڤە بهێن و جەختکرنێ ل سەر کەس و تشتان دروست بکەن (حەمەئەمین :٢٠٢٤ ٦٨-٦٩). بۆ نموونە:

١. من چایەکا زۆر شرین ڤەخوار.
٢. پەیامی تروبێلەکا گەلەک جوانتر.

٢-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

فرێزا هەڤالکاری فرێزەکا لێکسیکییە، سەرەیێ وێ هەڤالکارە (سەدیق :٢٠١٣ ٨٤). مەرەم ژ مەزنکرنا فرێزا هەڤالکاری ئەوە دەمێ هندەک ژ هەڤالکارێن (دەمی، جهی)، وەک (زوو، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، باش...) ب ڕێکا دیارکەرێن بەری سەرەی دهێنە مەزنکرن، دیارکەرێن وان "بریتییە لە گرێی ڕادە" (حاجی، ٢٠٠٧: ٦٦). بۆ نموونە:

١. میهڤانێن مە گەلەک ژ دویر هاتینە.
٢. زاڕۆک گەلەک درەنگ نڤست.

٢-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

"دەستەواژەی کاری بەلای کەمەوە دەبێت لە دیارخراو و دیارخەرێک پێک بێت" (فەتاح، محەمەد مەعرووف، :٢٠١٠ ٢٢٠). ئەو کەرەستەیێن ل سەر گرێیا کاری دهێنە زێدەکرن دبیتە ئەگەرێ مەزنکرنا ڤێ گرێیێ (کریم ٥٣: ٢٠٠٢). د کرمانجییا سەریدا نیشانا دووبارەکرنێ (ڤە) و نیشانا جەختکرنێ (ژی) دبنە دیارکەرێن کاری و دگونجیت هەردوو نیشانە ب ڤێکرا د گەل کاری بهێن (ئەحمەد، :٢٠٢٠ ٨٤). ئەڤ هەر دوو نیشانە (ڤە، ژی) دەمێ پێکڤە دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی "کاری" جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن، نموونە:

١. ئەو هاتە ڤە ژی.
٢. وی وانە نڤیسیبووژی.

٢-٢-١-٤. جەختکرن ب ڕێکا فرێزا بەند

دڤێ فرێزدا سەرە پێشناڤە و ل دەستپێکێ و ل بەری تەواوکەری دهێت، فرێزەکا ناڤێ وەک تەواوکەر وەردگریت (عەبوزید ٣٥:٢٠١٩). ژبەرکو دیارکەرێن بەری سەرەی یێن ڤێ گرێیێ ژ (تاکبەندان، ڕادە، ژمارە، هەڤالکاری) پێک دهێت، وەک (هەر، تنێ، پیچەک، هندەک، دوو، چوار، نوکە، ئێڤاری...) (ڕەشید ٢٠١٥: ١١٥). بۆ نموونە:

١. ئەو هەر د ژوورڤە بوو.
٢. هندەک ژسامانێ خۆ بدە هەژاران.

٢-٢-٢. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا ڕستەیێ

ڕستەیا سادەیا ناوک ب ڕێکا زێدەکرنا گرێیێن ناڤی و بۆ پتر دیارکرنا کارێ ڕستێ دهێتە مەزنکرن، ژ بەر هندێ ئەڤ گرێیێن ناڤی دکەڤنە بن دەستهەلاتا گرێیا کاری و ئەرکێن جودا جودا د ڕستێدا دبینن (ئەحمەد ١٢٣:٢٠٢٠ -١٢٤). ئەڤ ڕستەیە ب ڕێکا هندەک کەرەستەیێن نەسەرەکی، وەک "بەرکارێ نەڕاستەوخۆ، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)، هندەک پەیڤێن وەکی (جەختکرن، گازیکرن، جهناڤێ خۆیی بۆ پێداگریی...)" دهێتە مەزنکرن (فەرهادی ٤٠:٢٠١٣ -٤١). ئەڤ ڕێکا مەزنکرنا

ڕستێ دشێت واتایا جەختکرنێ بدەستڤە بینیت (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). بۆ نموونە:

١. باشترین یاریزان هاتنەخەلاتکرن.

٢. ئەڤرۆ ل باژێرێ دهوکێ بەفر گەلەک باری.

٣. من نامەک بۆ برایێ خۆ هنارت.

٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا لاڕستەیان

ب شێوەکێ گشتی د زمانێ کوردیدا لاڕستە ژلایێ هەبوونێڤە دبنە دوو جۆر: "لاڕستێن نەسیستمی''.

هەروەکی ژ ناڤێ وێ یێ دیارە ئەڤ جۆرە لاڕستە ب شێوەکێ سیستمی کار ناکەن، بەلکو هندەک فۆرم و ڕۆنانێن ئامادەکرینە، ئەڤ فۆرمە جەختکرنێ پەیدا دکەن، وەکی فۆرمێن (جەختکرنێ، هشیارکرنێ، سویندخوارنێ...). "لاڕستێن سیستمی'' ئەڤ جورێ لاڕستێ ل دویڤ یاساییێن ڕێزمانی و ب شێوەکێ سیستمی کار دکەن، ب کێمی ژ گرێیەکا ناڤی وگرێیەکا کاری پێک دهێت (سەعید ٢٠١٣: ١٢-٢٩).

١. بێگومان ئەو مروڤەکێ جوامێرە.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستمی

٢. هشیاربە، ترومبێلا دهێت.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستەمی

٢-٤. جەختکرن ب ڕێکا دووبارەکرنێ

مەبەست ژ دووبارەکرنێ "بریتییە لە بەدواییەکداهێنانەوەی وشەیەک، جارێ، یان دوو جار، یان زیاتر، ئەو وشانە هاوشێوە بن و هەمان واتا بگەیەنن'' (مستەفا، ٢٠١١:٢٤٥). ئەڤ کەرەستەیێ دووبارەکری ژ لایێ فۆرم و واتاییڤە هەمان ژێدەرن و د نڤیسین و ئاخڤێندا بکار دهێن (ئەیوب، ٢٠٢٠: ١٦). ئارمانجا سەرەکییا ڤێ دووبارەکرنێ ئەوە داکو سەرنجا گوهداری بۆ وی دووبارەکرن ل سەر هاتیە ئەنجامدان، ڕابکێشیت، مەرەم ژێ پتر جەختکرنە (ئەمین، ٢٠١٩:٥١٢). د ڤێ دووبارەکرنێدا کەرەستەیەک ب دوو فۆرمان دیار دبیت، ئانکو ئەو کەرەستەیێ د ڕستەیێدا دووبارە دبیت جەختکرنێ دروست دکەت (محەمەد٢٠١٠:٢٢). وەک:

١. ئازاد ئازاد وەرە.

٢. دێ هێم دێ هێم.

٢-٥. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکی (جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕونانێ (گرێ، ڕستە)، دووبارەکرن...). ئەڤە ژی پتر بۆ چەسپاندنا جەختکرنییە، وەک:

١. ب خودێ، ب خودێ هەمی مال مە پاڤژکرەڤە. (ئەمین ٢٠١٩:٥١٧).

٢. تو بخوە ژی چ تشتی بۆ هاولاتی ناکەی. (بامەرنی ٢٠٢١: ١٠).

د ڕستا (١)دا فۆرمێ سویندخوارنێ (ب خودێ) هاتیە، پاشان هەمان فۆرم دووبارەبوویە، گوپیتکرن ب رێکا گرێیا (هەمی مال) دروست بوویە و بۆ پتر جەختکرنێ کاری پاشگرێ دووبارەکرنێ (ەڤە) وەرگرتییە (ئەمین ٢٠١٩:٥١٧). د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی (تو) ب ڕێکا هەردوو دیارکەرێن جەختکرنێ (بخوە، ژی) هاتیە دیارکرن و هێزا سەرەکی ژی وەرگرتیە، واتە مەبەست ژ ریکێن جوراوجور ئەوە دەمێ پتر ژ کەرەستەکێ یان ڕێکەکێ د ئێک ڕستەییێدا بکار دهێن و هەمی ژبۆ خزمەتکرنا واتایا جەختکرنییە.

پشکا سێیێ:

٣. جەختکرن د ڕستەیا کوردیدا

د ڤێ پشکێدا دێ پتر هـەول دەیـن ل دویڤ ئەوان ڕێک و پێزانینێن د تەوەرێ "دوو"یێدا هاتینە بەرچاڤکرن، ئەوێن د بنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا کو مەرەم ژێ ئاستێ "ڕستەسازی"یە، دێ نموونێن پێدڤی دەستنیشان کەین، د گەل پراگتیکا وانان ب ڤی شێوەی:

٣-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ:

٣-١-١. جـەخـتـکـرن ب ڕێـکـا گوپیتکرنێ (لوتکاندنێ)

گەلەک جـاران جهگوهۆڕینا کەرەستان دناڤ پێکهاتا ڕسـتـێدا دبیـتـە ئـەگـەرێ دروسـتـبـوونـا جەختکرنێ، ب ڤی شێوەی ڕێزبوونا ئاسایا زمانێ کـوردی (بکـەر + بـەرکـار + کـار) دهێتە پێش و پاش کرن ب تایبەتی کەرەستێ سەرەکی (بەرکار) پێنگاڤەکێ دچیتە بـەری بکەر، ئەڤ چەندەژی ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری دمینیت داکو سەرنجا گوهداری بۆ کەرەستەکێ دیـار ڕابکێشیت، ئەڤ کەرەستێن ڤەگوهاستی هـەمـان ئـەرک و دۆخـێ ڕێزمانی جیبەجێ دکەن، ب چ شێوەیان دۆخێ خۆ یێ ڕێزمانی ناگوهۆڕن، ئەڤ جهگوهۆڕین و لڤاندنە ب تنێ ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ دهێتە بکارئینان. کەرەستێن نەسەرەکی ژی دشێن ژ جهێن خو بهێنە لڤاندن و بەشدارییێ د پروسا جەختکرنێدا بکەن، ئەڤ کەرەستەیێ ڤەگوهاستی بۆ مەبەستا جەختکرنێ دکەڤیتە بەری بکەری (ل دەستپێکا ڕستێ دهێت)، وەک:

١. خوارن زارۆکان دخوار.

٢. سوبە بوهار دێ گرنژیت. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٢٠).

٣. گەلەک کەیفا وی هات. (سواری ٢٠٠٥:٢٤٠).

د ڕستا ئێکێدا ڕێزبوونا ئاسای (بکەر + بەرکار + کار) هاتیە گوهارتن بۆ ڕێزبوونەکا نە ئاسای (بەرکار + بکەر + کار)، بەرکارێ ڕستێ پێنگاڤەکی هاتیە پێش بکـەری، بوویە ئەگـەرێ دروستکرنا جەخیتێ ل سەر بەرکاری، د ڕستێن (٢، ٣)دا هەردوو کەرەستەیێن لاوەکـی هەڤالکارێن دەمـی، چـەوای (سوبە، بلەز) کو جهێ وانان یێ سەرەکی ل بەری کاریە. بەلێ، بۆ مەبەستا جەختکرنێ ئەڤ هـەردوو هەڤالکارە ل بەری بکەری هاتینە، کەڤتینە دەستپێکا ڕستێ و ب پەیڤێن جەختکری دهێنە هژمارتن، گوپیتکرن دروست کریە ژبەرکو ئەڤ کەرەستە ژ بۆ مەرەما سەرنج ڕاکیشانێ و گرنگیدانێ کەڤتینە بەری بکەری.

٣-١-٢. جەختکرن ب ڕێکا مۆرفیمێن نەرێ

هندەک جاران دەمێ مۆرفیما نەرێکرنێ ل جهێ خویێ چەسپای دهێتە لڤین، دکەڤیتە بەری کاری و جەختکرنێ پەیدا دکەت، ب تایبەتی دگەل هندەک کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) بۆ دەمێن بوری و نەبوری نیشانێن نەرێ (نە، نا) کو جهێ وانا یێ ئاسایی دکەڤنە دناڤبەرا پشکا ئێکێ یا کاری (ناڤەک یان پێشگرەگ) بیت و بنیاتێ کاری دێ جهێ خۆ گوهۆڕیت و کەڤنە بەری کاری، وەک:

١. جووتیار نە یێ تەمبەل بوو.

٢. چاڤێن خو ژ گوندی نەڤەکرن. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ١٠)

٣. کەسەکێ چ مفا ژێ نەوەرگرت. (بامەرنی ٢٠١١: ٧٨)

د ڕستەیا (١)دا کارێ وێ ژ چاوگێ بوونییە بۆ دەمـێ (بـوری)، ئەڤ کـارە ب مۆرفیما (نە) هاتیە نەرێکرن، کەڤتیە بـەری تمامکەرێ کـاری، ئانکو جهکوهۆڕین ڕوویدایە و مۆرفیما نەرێ پێنگاڤەکێ

هاتیە پێش ژ بەرکو جهێ وێ یێ ئاسایی بەری کاریە نەک بەری تەمامکەری، ب ڤێ چەندێ داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت. د ڕستەیێن (٣،٢)دا وەکی ڕستا ئێکێ مۆرفیما نەرێ جهێ خۆ گوهارتیە و کەڤتیە بەری کاری، کارێن ڤان ڕستەیان نەسادەنە (دارێژتی، لێکدای)نە، لەورا دڤێت نیشانا نەرێ (نە) بکەڤیتە سەر پشکا ئێکێ یا کاری ب شێوەیێ (ڤەنەکرن، وەرنەگرت)، بەلێ بۆ مەبەستا جەختیێ ئەڤ نیشانە پێنگاڤەکێ هاتینە پێش و کەڤتینە بەری کاری.

٣-٢. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان

٣-٢-١. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێیێ

چ گرێ (ناڤی، هەڤالکاری، کاری...) بێی سەرە نابن. ئانکو سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە دگرێییدا، هەردەمێ ئەڤ سەرەیە ب ڕێکا دیارکەران هاتە مەزنکرن ل وی دەمی دێ جەختکرنێ ل سەر سەرەی (دیارکری) پەیدا کەت، وەکی:

٣-٢- ١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا سەرە (دیارکری) ب ڕێکا دیارکەران ژ هەردوو لایێن ڕاستێ و چەپێڤە (بەری سەرەی، پشتێ سەرەی) دهێنە مەزنکرن، دگونجیت چەندین دیارکەر د گەل سەرەی بهێن، ئەڤ دیارکەرە (بەری یان پشتی) سەرەی بن یان ژی هەردوو لا پێکڤەبن، جەختیێ ل سەر سەرەی بخۆ دکەن، وەک:

١. <u>تنێ</u> ئەم ب سلامەتی ژێ دەرکەڤتین. (عبدالرحمن ٢٠٠٦:٢٣)

٢. ئەڤ <u>ساڵە</u> حالێ من ژ یێ تە باشتر نینە. (جەمیل ٢٠١٤:٣٠)

٣. ئەز <u>ب خو</u> ژ ناڤ وان هاتبوومە دەرێ. (مزیری ٢٠٠٨:١٨)

٤. مە نەخشێ پاشەرۆژەکا <u>ڕەش</u> هەیە. (مزیری ٢٠٠٨:١٥)

٥. <u>هەر دوو خوۆشکێن من</u> ب منڤە گەلەک حێبەتی مان. (بامرنی ٢٠١١:٥٦).

د ڕستەیێن (١، ٢)دا هەرئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ (تنێ)، هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ...ە) بووینە دیارکەر و کەڤتینە بەری سەرەی، شیاینە گرێین ناڤی یێن سادەیێن مەزنکری دروست بکەن، زێدەباری ئەرکێ دیارکرنێ د هەمان دەمدا ب ڕۆلێ جەختکرنێ ژی ڕابووینە، چونکی پتر جەختیێ ل سەر کەرەستێ پشتی خۆ دکەن ئانکو دبنە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر دیارکریێن خۆ. د ڕستێن (٣، ٤)دا جهناڤێ خۆیی و هەڤالناڤێ چەوایی بووینە دیارکەرێ پشتی سەرەی، جهناڤێ (خوی) پێشگرێ "ب" ل سەر هاتیە زێدەکرن، د هەمان دەمدا جورە هێزەک ژی وەرگرتیە، د ڕستا (٤)دا هەڤالناڤێ چەوایی (ڕەش) ب ڕێکا ئامرازێ خستنەسەرێ (ا) بوویە دیارکەرێ ناڤی، جەختکرنێ ل کەرەستێ بەری خو دکەت کو بکەرێ ڕستێ (ئەز)، ناڤێ "پاشەڕوژ"ە. د ڕستا (٥) دا گرێیا ناڤی ژ لایێ پێشییڤە ب ڕێکا دوو دیارکەران هاتیە مەزنکرن، ئێک هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ "هەر"ە، دیارکەرێ دووێ ژمارە (دوو)یە، ژ لایێ پاشییڤە ژی سەرە ب ئێک دیارکەر هاتیە مەزنکرن کو جهناڤێ کەسیێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاک (من)ە، ئەڤ هەردوو دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی جەختکرنێ ل گرێیا ناڤییا سادەیا ناوک بخۆ دکەن، داکو سەرە پتر ڕوون ببیت و ببیتە جهێ سەرنجڕاکێشانێ.

هەردیسان جهناڤێ خۆیی ژی ئێک ژ وان دیارکەرانە یێ ڕۆلەکێ بەرچاڤ د بیاڤێ جەختکرنێدا دگێڕیت. ب شێوەکێ گشتی جهناڤێ خۆیی دکەڤیتە

پشتی ئەوی ناڤی یان فرێزا ناڤیا کو بۆ ڤەدگەریت. ئانکو هاتنا جهناڤی خۆیی پشتی ناڤی یان فرێزا ناڤی دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو ئەڤ جهناڤە جەختیێ ل واتایا فرێزا ناڤی یا ل بەری خۆ بکەت، بخیتە د بـارێ بالکێشییێدا (فۆکس) (قـادر :٢٠٠٨ ١٣٩).

د کرمانجییا سەریدا جهناڤێ خۆیی بۆ مەبەستا جەختکرنێ پێشگرێ "بـ" ل پێشیا ڤی جهناڤی دهێت (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧-٢٥٠). هاتنا ڤی پێشگری ب خۆرتییە (جگەرخۆین ٨٢:١٩٦١). واتە دکرمانجییا سەریدا جهناڤێ خۆیی (خۆ – خوە)ئەگەر بۆ مەبەستا جەختکرنێ بیت پێشگرێ "ب" دکەڤیتە پێش جهناڤێ خۆیی، جەختکرنێ ل سەر ئەرکێن ناڤی دکەت، وەک (بکەر، بەرکار...)، وەکی:

١. ئـەز <u>ب خۆ</u> هـاتم. (جەختکرن ل بکەری) (لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردە ٢٠٢٢: ٢٦).

٢. من ئەو <u>ب خۆ</u> هنارت. (جەختکرن ل بەرکاری)

٣-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

هەروەکی د پشکا بوریدا دیاربووی کو د گرێیا هەڤالناڤیدا هەڤالناڤەک دبیتە سەرە و ئەڤ سەرەیە ب رێکا دیارکـەران دهێتە مەزنکرن، رادە دبیتە دیارکەرێ بەری سـەرەی، هەر ئێک ژ مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی، دگونجیت دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی پێکڤە بهێن، وەکێ:

١. ئەز زارۆکەکێ <u>گەلەک شەرمین</u> بووم. (محەمەد ٢٧: ٢٠٠٥).

٢. هوشەنگی چیرۆکەکا <u>زۆر باش</u> نڤیسی.

٣. وی خانیەکێ <u>پیچەک ئەرزانتر</u> کری.

د رستێن (١، ٢)دا سەرەیێ گرێیێن هەڤالناڤی (شـەرمین، بـاش) ب دیـارکـەرێن بـەری سـەرەی (رادەی) هاتینە مـەزنکرن، د رستا (٣)دا گرێیا هەڤالناڤی (ئەرزان) ژ لایێ پێشییڤە ب رادەی هاتیە مەزنکرن، ژ لایێ پاشییڤە ب مۆرفیما پلەیا بەراورد (تر) هاتیە مەزنکرن، ب ڤی شێوەی ئەڤ هەرسێ گرێیە ب رێکا دیارکەرێن خۆ شیاینە جەختکرنێ ل سەر سەرەی بکەن، پتر بدەنە روونکرن و دیارکرن.

٣-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

سەرەیێ ڤی گرێیێ هەڤالکارە وەک هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چەوایی)، دەمێ هندەک ژ هەڤالکاران ب تایبەتی هەڤالکارێن (دەمی، جهی)، وەک (زوی، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، بـاش...) ب رێکا رادەی دهێنە مەزنکرن و دبنە دیارکەرێن بەری سەرەی، جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. ئەز <u>گەلەک گیرو</u> نابم. (فاضل ٢٠٢٠: ١٨٤).

٢. ئەم <u>گەلەک دویر</u> ناچین. (سواری ٧٨:٢٠٠٥).

٣. پەری هوزانان <u>زۆر جوان</u> دخوینیت.

د ڤـان رستێن سـەریدا هـەر ئێک ژ گرێیێن هەڤالکاری (گەلەک گیرو، گەلەک دویر، زۆر جوان) گرێیێن مەزنکرینە، چونکی ب رێکا دیارکەرێن بەری سەرەی (رادەی) هاتینە مەزنکرن. د رستێن (١، ٢) دا پەیڤا رادەی (گەلەک) جەختیێ ل سەر هەڤالکارێن دەمی و جهی دکەت، رادێ (گیرو، دویر) بوونا وان دیار دکەت کو ئەو ژی "گەلەک"ە. هەردیسان د رستا (٣) ژی دا وەک رستێن (١، ٢) پەیڤا رادەی "زۆر" بوویە دیـارکـەرێ بـەری سـەرەی، رادێ هەڤالناڤێ چەوایی "جـوان" هاتیە دیارکرن کو "زۆر"ە، ب ڤێ چەندێ جەختی ل سەر دیارکەرێ خۆ کریە و بووینە پەیڤێن جەختکری.

٣-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

د کرمانجییا سـەریدا گرێیا کـاری ب کێمیڤە دیارکەرەکێ وەردگریت، ب رێکا دیارکەرێن پشتی

سەرەی کو نیشانا دووبارەکرنێ "ڤە"، د شیاندایە ئەڤ هەردوو نیشانە پێکڤە و ل دویڤ ئێک ببنە دیارکەرێن پشتی کاری، جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن. ئانکو دیارکەرێن سەرەی جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. نەسرین هاتەڤە ژێ. (ئەمین :٢٠١٦ ٦٨).

٢. شێرو چووژێ.

د ڕستا (١)دا هەردوو نیشانێن دووبارەکرنێ "ڤە" و نیشانا جەختکرنێ "ژی" بووینە دیارکەرێن کارێ "هات". د ڕستەیا(٢)دا بتنێ نیشانا جەختکرنێ "ژی" بوویە دیارکەرێ کارێ "چوو" و د ئەڤان هەردوو ڕستەیاندا گرێیا کاری مەزن کریە، جەختیێ ل سەر کاری دکەن. ئانکو نەسرین بۆ جارا دووێ و ب پشت ڕاستی یا هاتی و شێرو ژی بۆ جارا دووێ یێ چووی.

٣-٢-١-٥. جەختکرن ب ڕێکا فرێزا بەند

هەروەکی یا دیار سەرەیێ گرێیا بەند پێشناڤە، گرێیەکا ناڤی وەکی دیارکەرێ پشتی سەرەی وەردگریت، گەلەک جاران ئەڤ گرێیە ب ڕێکا دیارکەرێن بەری سەرەی دهێتە مەزنکرن، دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختیێ ل سەر ڤێ گرێیێ پەیدا دکەن. گەلەک جاران ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ ل سەر ڤێ فرێزێ هەرئێک ژ ڤان دیارکەران (هەر، بتنێ، بەس، پیچەک، دوو، نوکە...) ل پێشییا ڤێ فرێزێ دهێن و جەختکرنێ ل سەر دروست دکەن (محەمەد، ١١٦:٢٠١٧). بۆ نموونە:

١. کچا تە هەر ژ برسادە نامریت. (سلێڤانەی :٢٠٠٦ ٨).

٢. دوو ژ وان رابوون. (ناڤشکی ٢٥٠:٢٠٢١).

٣. د ڕستێن (١، ٢)دا هەر ئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ و ژمارە و (هەر، دوو) بووینە دیارکەرێن بەری گرێیا بەند، ئەڤ دیارکەرە پتر گرێیێ بەرچاڤ دکەن و دئێخنە د بارێ فوکسێدا، جورە جەختکرنەکێ ل سەر گرێ یا بەند دروست کریە.

٣-٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا ڕستێ

نابیت د ڕستا سادەیا زمانێ کوردیدا پتر ژ کارەکێ هەبیت، بەلێ دروستە پتر ژ (ناڤەکێ، جهناڤەکێ، هەڤالناڤەکێ، هەڤالکارەکێ...) هەبیت، ژ لایێ هێزیڤە ئەگەر کارێ ڕستێ تێنەپەر بیت، کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ ژ (بکەر، کار)ی پێک دهێت، ئێک ژ ڤان کەرەستێن سەرەکی (بکەر یان کار) دبیتە پەیڤەکا جەختکری. بەلێ، ئەگەر کارێ ڕستێ تێپەر بیت هەر ئێک ژ (بکەر، بەرکار، کار) دبنە کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ، ئانکو ب شێوەکێ ئاسایی چ ڕستێن سادەیێن ناوک یێن زمانێ کوردی بێی (بکەر، کار) نابن، ئەڤ ڕستەیە دهێتە مەزنکرن ب ڕێکا کەرەستێن نەسەرەکی، وەکی (بەرکارێ نەڕاستەوخو، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)...)، ئەڤ مەزنکرنا ڕستا سادە دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختکرنێ ل سەر ڕستێ دروست بکەت، ئەو ژی ب ڕێکا ئەوی کەرەستێ نەسەرەکیێ هاتیە بکارئینانا پتر گرێیەکا دناڤ ڕستێدا بدەتە دیارکرن، ببیتە جهێ سەرنجراکێشانێ، وەک:

١. وێ شەڤێ خەوا وی ژ کەیفان نەهات. (بدل ٢١:١٩٩٩).

٢. من گەلەک تشت دچاڤێن تەدا دیتن. (بدل ٢٠٠٦: ٧٣).

د ڕستا (١)دا ژ بەرکو کارێ ڕستێ "نەهات" بوریێ نەرێیێ ڕاگەهاندنە، بکەرێ ڕستێ گرێیا ناڤی

"خەوا وی"ە ئانکو (بکەر، کار) کەرەستێن سەرەکینە، چونکی کارێ ڕستێ ژ لایێ هێزێڤە تێنەپەڕە، لەورا (بکەر، کار) کەرەستێن سەرەکینە و دهەمان دەمدا کارەکێ تەمامە و پێدڤی ب چ تەمامکەران ناکەت، لەورا هەر ئێک ژ گرێیا ناڤی "وێ شەڤێ" کو ئەرکێ هەڤالکارێ دەمی و گرێیا پێشناڤی "ژ کەیفان" کو ئەرکێ بەرکارێ نەراستەوخویە، بووینە ئەگەرێ مەزنکرنا ڕستا سادەیا ناوک بۆ ڕستەکا سادەیا مەزنکری، ئەڤ کەرەستێن نەسەرەکی پتر جەختێ ل سەر ڕستێ دروست دکەن. هەردیسان د ڕستا (٢)دا کارێ وێ کارەکێ تێپەڕە، ئەڤ کارە پێدڤی ب "بکەری و بەرکاری"ە، ب ڤێ شێوەی "من تشت دیتن"، "من" بکەرە، "تشت" بەرکارە، "دیتن" کارێ بوریێ تێپەڕە، گرێیا ناڤی "د چاڤێن تەدا" دبیتە بەرکارێ نەڕاستەوخو.

٣. ٣-٣. جەختکرن ب ڕێکا لاڕستێ

هەردوو جۆرێن لاڕستەیێن (سیستمی، نەسیستمی) دشێن ل دەستپێکا دەربڕینێ بهێن، لاڕستێن سیستمی ب تایبەتی د ڕستێن لێکدایدا پێشخستن رووی ددەت (جهگوهۆڕین بۆ پێشیا ڕستێ) ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ، هندەک جاران لاڕستەیێن نەسیستمی ژ بۆ مەرەما بالکێشیێ دهێنە پاشئێخستن (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٤). د ڤان لاڕستاندا بۆ مەرەما سەرنجراکێشانێ و جەختکرنێ جهگوهۆڕین (پێش و پاشکرن) رووی ددەت، وەک:

١. هەرە هاری برایێ خۆ بکە، ئەگەر هەر نەخۆینی.

لاڕستا سیستمی   لاڕستا سیستمی

٢. ئەز چ جاران ژبیر ناکەم، ئۆدا. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٩٢).

د ڕستەیا (١)دا جهگوهۆڕین د ناڤبەرا هەردوو لاڕستێن سیستمیدا ڕوویدایە، چونکی ل دویڤ ڕستەسازیا زمانێ کوردی ئەو لاڕستەیێن ئامرازێن لێکدەر ل پێشیا وان دهێن د کەڤنە دەست پێکا ڕستەیێن لێکدایی. ئانکو لاڕستەیا "ئەگەرهەر نەخۆینی" جهێ خۆ گوهارتیە و چوویە پاشیێ و بەروڤاژی ڤێ لاڕستەیا "هەرە هاری برایێ خۆ بکە" پێنگاڤەکێ هاتیە پێش و بوویە جهێ گرنگیدانێ و بالکێشیێ. د ڕستا (٢)دا جهگوهۆڕین رووی دایە، ئانکو پێش و پاشکرن دناڤبەرا لاڕستێن (سیستمی و نەسیستمی)دا دروست بوویە، لاڕستا سیستمی "ئەز چ جاران ژبیر ناکەم" کەڤتیە دەستپێکا ڕستێ و بوویە جهێ گرنگیدانێ و جەختکرنێ پەیدا دکەت و دهەمان دەمدا لاڕستا نەسیستمی "ئۆدا" بۆ مەرەما بالکێشیێ هاتیە پاش ئێخستن، چونکی پرانیا جاران لاڕستا نەسیستمی ل پێشیا لاڕستا سیستمی دهێت.

٣-٤. جەختکرن ب ڕێکا دووبارەکرنێ

هندەک جاران هەمان کەرەستێ ڕستەسازییێ، وەکی (گرێ، ڕستە، لاڕستە...) د ناڤ ڕۆنانێدا ب دوو فۆرمین وەکی ئێک دیار دبیت و ئەڤ دووبارەرکرنە سەرنجا گوهداری بخۆ ڕادکێشیت و دبیتە ئەگەرێ جەختکرنەکا بهێزتر، وەکی:

١. من هێدی هێدی چایا خوە ڤەخوار. (بەدەل ٢٠٠٦: ٩٥-٩٦).

٢. هێ، هێ ڕابە ئەم گەهشتین. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٨٤).

٣. بەفر باری، بەفر باری.

د ڕستا (١)دا گرێیا هەڤالکارێ چەوایی (هێدی هێدی) دووبارە بوویە، داکوکیێ ل سەر چا ڤەخوارنێ دکەت کو ب دلێ خوهاتیە ڤەخوارن، د ڕستا (٢) دا لاڕستا نەسیستمی (هێ، هێ) وەکی فۆرمێ ئاگەهدارکرنێ هاتیە دووبارەکرن و مەرەم ژێ ئەوە

کو ب پشت ڕاستی "ئەم" گەهشتین، د ڕستا (٣)دا کو ڕستەیەکا لێک دایە و ژ دوو ڕستێن سادەیێن سەربەخۆ پێک دهێت (بەفری باری)، هەمان ڕستا سادە بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە دووبارەکرن.

٣-٤. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکی (دووبارەکرن، جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕۆنانێ (گرێ، ڕستە)...)، وەک:

١. ئەڤ چاڤێن هە نە د غەریبن. (بدل ٢٠٠٦:٣٤).

٢. من ژێ ئەو زەمبیل هەلگریت. (بامەڕنی ٢٠١١: ٥٧).

د ڕستا (١)دا گرێیا ناڤی (چاڤ) ب ڕێکا دیارکەرێ بەری سەرەی هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ... هە) هاتیە مەزنکرن، د هەمان دەمدا جهگوهۆڕین د نیشانا کاریدا ڕوویدایە، نیشانە بخو ژێ هاتیە گوهۆڕین، چونکی کارێ ڕستێ نەتەمامە، دڤێت نیشانا نەرێ ل گەل کاری بایە ب ڤێ شێوەی "ئەڤ چاڤێن هە د غەریب نین/ نینە" ئانکو "نە"، کەڤتیە پێش کارێ ڕستێ، بوویە توپیک و هێزا سەرەکی ژێ کەڤتیە سەر نیشانا کاری. د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی بکەر (من) ب نیشانا جەختکرنێ (ژێ) هاتیە مەزنکرن، گرێیا بەرکاری (زەمبیل) ب دیارکەرێ بەری سەرەی هاتیە مەزنکرن، ئانکو هەردوو گرێیێن (بکەری، بەرکاری) ب ڕێکا دیارکەرێن وان هاتینە دیارکرن، جەختکرن ل سەر دروست کریە، زێدەباری ڤێ ژلایێ هێزێڤە کارێ "هەلگرت" ژ بەرکو کارەکێ دارشتییە هێزا سەرەکێ کەڤتیە سەر پێشگرێ "هەل"، ب ڤان هەرسێ ڕێکان جەختکرن ل سەر ڕستێ پەیدا بوویە.

ئەنجام

کارێ سەرەکیێ جەختکرنێ نەهێلانا گومانێ و دوو دلیێ یە ل دەڤ گوهداری، ئەڤ چەندە د ئاستێ ڕستەسازییێدا ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ، مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان، دووبارەکرنێ، ڕێکێن جوراوجور دهێتە دەستنیشانکرن. ئاخڤتنکەر یان نڤیسەر هەمی دەمان پێگریێ ب ڕێزبوونا کەرەستێن زمانی ناکەت، بەلکو هندەک جاران جهگوهۆڕینێ د ڕستێدا ژ بۆ خزمەتکرنا جەختکرنێ بکار دهینیت، ئەو کەرەستێ دبیتە جهێ سەرنجراکێشانێ و گرنگیدانێ ژ جهێ خۆ یێ سەرەکی دهێتە پێش، دبیتە توپیک، نیشانا نەرێ ئێک ژ وان کەرەستانە کو هندە کجاران جهی خویێ سەرەکی د گوهۆڕیت و د کەڤیتە بەری کاری ب تایبەتی ل گەل کارێن نەسادە. مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان ب ڕێکا هندەک کەرەستان دشێن جورە جەختکرنەکێ ل سەر ڕستێ بخو پەیدا دکەن. مەرج نینە د ناڤ پێکهاتا ڕستێدا بۆ مەرەما جەختکرنێ کەرەستەیەک یان ڕێکەک ب تنێ بهێتە بکارئێنان، بەلکو دگونجیت چەندین ڕێک و کەرەستە ب هەڤرا جەختکرنێ پەیدا بکەن. گەلەک جاران ب ڕێکا لاڕستان وەک فورمێن (جەختکرنێ و هشیارکرنێ...) دشیاندایە جهگوهۆڕین دناڤ لاڕستاندا (سیستمی، نەسیستمی)دا ڕووی بدەن، ئەو لاڕستا دکەڤیتە دەستپێکا ڕستێ، دبیتە جهێ گرنکیدانێ و جەختکرنێ دروست دکەت.

پەراوێز

. حبیب یوسف مغنیه، شیخ مصطفی الخلایینی، فاضل صالح السامرائی، متولی علی متولی، محمد زرقان الفرخ، هادی نهر زاراڤێن (توکید – تأکید) بکارئینانە.

٢. هەر ئێک ژ (کەمال میراودەلی، ساجیدە عەبدوڵا، شلێر ڕەسووڵ، پائیز عومەر ئەحمەد، شێرزاد سەبری، حەمید ساڵح، شلێر نایف...) زاراڤێ جەختکرن بکارئینایە.

٣. مۆرفیما ژی د ڕستێدا د گەل هەمی جۆرێن فرێزان دەردکەڤێت و پێدڤی ب مۆرفیما خستنەسەرێ نینە (ئەمین، شلێر نایف، :٢٠١٦ ٧١).

ژێدەر

ب کوردی:

– ئامێدی، صادق بهاءالدین (١٩٨٧). ڕێزمانا کوردی (کرمانجیبا ژۆری و ژێری یا هەڤبەرکرنێ). بەغدا.

– ئەحمەد، بائیز عومەر (٢٠٢٠). ڕێزمانا بەهدینی. دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ: دهوک.

– ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٦). مۆرفیما ”ژی“ د گۆڤەرا بەهدینیدا. گۆڤاری زانکۆی ڕاپەرین. پەربەندا (٣). ژمارە (٦). ل(٥٩-٧٢).

– ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٩). ڕێکێن جەختکرنێ د یالێکتا کرمانجیا سەریدا (گۆڤەرا بەهدینی). المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز. المجلد (٨). العدد (١). ص(٥٠٥-٥١٨

– ئەمین، نووری عەلی (١٩٥٦). قەواعدی زمانی کوردی لە ”صەرف و نەحو“دا: بەغدا.

– ئەیوب، بنار حسێن (٢٠٢٠). پاتکردنەوەی لێکسیکی لە زمانی کوردیدا (لێکۆڵینەوەیەکی واتاسازییە). نامەی ماستەر. زانکۆی سۆران: فاکەڵتیی پەروەردە.

– ئەحمەد، سیروان سمین (٢٠٢٣). لێکسیکۆسینتاکسی دروستەی ئارگۆمێنت لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سلێمانی: کۆلیژی زمان.

– پشدەری، ساڵح حسێن حەسەن (١٩٨٤). کورتییەک لە ڕێزمانی کوردی: بەغدا.

– بەرزنجی، شلێر محەمەد ڕەسووڵ (٢٠٠٤). یاساکانی داڕشتنی لاڕستەی دیارخەری لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی ئاداب.

– جگەرخوێن (١٩٦١). اوا و دەستوورا زمانی کوردی: بەغدا.

– حاجی، ئیڤان حەسەن (٢٠٢٣). مۆرفۆفۆنۆسینتاکس د زمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی): دهوک.

– حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠٧). کەرەستە بەتاڵەکان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەلات و بەستنەوە (شێوەزاری کرمانجی سەروو). نامەی دکتۆرا. زانکۆی سەلاحەدین:کۆلێژی زمان.

– حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠١). ڕێککەوتن لە شێوەی ژوورووی زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلێجی ئاداب.

– حەمە ئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤). دەوروبەر لە ڕۆنان و واتای ڕستە لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سلێمانی:کۆلێژی زمان.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٣). وشەسازیی زمانی کوردی، چاپی دووەم: هەولێر.

– ڕەشید، طە ڕەحیم (٢٠١٥). ڕۆنانی فرێز لە زاری کرمانجیی ناوەڕاست و کرمانجیی ژووروودا. نامەی ماستەر. زانکۆی سلێمانی: سکوڵی زمان – فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان.

– سەددیق، شێرزاد سەعید (٢٠١٣). ڕستە بە پێی ڕێزمانی لێکسیکی ئەرکی لە زمانی کوردی و فارسیدا. نامەی دکتۆرا. زانکۆی سۆران: فاکەڵتیی ئاداب.

– سەعید، پەسار محەمەد حەسەن. (٢٠١٣). ڕۆلێ لاڕستێ د ڕستێن لێکدای و ئالوزێن زمانێ کوردیدا. ناما ماستەرێ. زانکویا دهوک: کولیژا زانستێن مروڤایەتی/ سکولا ئادابێ.

- عەبدوڵا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠١٨). شرۆڤەکرنا زمانێ ریکلامێن بازرگانی. سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی.

- عبوزید، سانیا جەبار (٢٠١٩). جهگۆرینا کەرەستان د رستێدا (گۆڤەرا بەهدینی). سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی: زاخۆ.

- عەلی، تاڵیب حسێن و ڕەشید، فوئاد ساڵح (٢٠٢٢). واتای سیمانتیکی لە مانشێتی سەرەکیی ڕۆژنامەدا. ڕۆژنامەی "خەبات و کوردستانی نوێ" بە نموونە. گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان. بەرگی (٢٦). ژمارە (٢). لا(١٢١-١٤٦).

- عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥). واتایا بابەتی د مانشێتێن ڕۆژنامەیاندا - ڕۆژناما "وار" وەک نموونە. گۆڤارا زانکۆیا دهوک. پەربەندا (١٨). ژمارە (١). لا (٤١-٧١).

- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١). زمانەوانی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١٠). لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان. کۆکردنەوە: شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر. دەزگای موکریانی: هەولێر.

- فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵا (٢٠١٣). هەندێ لایەنی ڕستەسازیی زمانی کوردی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

- قادر، سەباح ڕەشید (٢٠٠٩). هەندێ لایەنی ڕێزمانیی دەسەڵات و بەستنەوە (GB) لە زمانی کوردیدا. ب ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

- قادر، کاروان عومەر (٢٠٠٨). ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا. مەڵبەندی کوردولۆجی: سلێمانی.

- کەریم، دیار عەلی کەمال (٢٠٠٢). ڕێزمانی کوردی. ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەددین. کۆلیجی پەروەردە.

- گوهەرزی، محەمەد طاهر (١٩٩٩). ڕێزمانا کوردی (زارێ کرمانجی). دهوک: چاپخانا خەبات.

- گیو، موکریانی (١٩٦١). فەرهەنگی مهاباد. هەولێر: چاپخانەی کوردستان.

- لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠١٩). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا دوازدێ. چاپا شەشێ. هەولێر.

- لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠٢٢). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا یازدێ. چاپا نەهێ. هەولێر.

- محەمەد، حەمید ساڵح (٢٠١٧). جەختکرن و شێوازەکانی لە زمانی کوردیدا: هەولێر.

- مستەفا، ئیدریس عەبدوڵا. (٢٠١١). لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا: هەولێر.

- میراودەلی، کەمال (٢٠٠٧). فەرهەنگی ڕێزمانی کوردی. مەڵبەندی کوردلۆجی: سلێمانی.

- نظام الدین، فاضل (٢٠٠٧). فەرهەنگا شرین. عەرەبی - کوردی، چاپی چوارەم. سلێمانی.

- وەهبی، توفیق (١٩٢٩). دەستووری زمانی کوردی - جزمی یەکەم: بەغدا.

ب عەرەبی:

- - ابن جني، ابی الفتح العثمان (١٩٨٨). المع فی العربیة. تحقیق: سمیح ابو مغلی. دار مجدلاوی: عمان.

- - البعلبكي، منير (٢٠٠٠). المورد، انكليزى – عربي. الطبعة ٣٤. دار العلم للملايين: بيروت.

- - الخولي، محمد علي (١٩٨٢). معجم علم اللغة النظري. انكليزي - عربي.

- - المخزومي، مهدي (١٩٦٤). فی النحو العربی - نقد و توجیه. المکتبة العصریة: بیروت.

ب ئینگلیزی:

- Geoffrey Leech (2006). A Glossary of English Grammar. Edinburgh University.

- Trask, R.L(1993) A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics. London: Brighton.

-Oxford learns dictionaries. Definition English Emphasis. Online.هاتیە ل ڕێکەفتی ٢٠٢٤/١٢/١٨). https://www. oxfordlearnsdictionaries

ژێدەرێن نموونەیان:
– بامەڕنی عبدالرمن (٢٠١١). شەڤێن چلەی سلێمانی: چاپخانەی کەمال.
– بدل، عصمت محمد (١٩٩٩). ژ دەستدانا خەونان. دهوک.
– بدل عصمت نحمد (٢٠٠٦). خەونەکا بنەڤشی. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– جەمیل، مەسعوود (٢٠١٤). کوردمان. دهوک.
– سلێڤانەی، حسێن (٢٠٠٦). بالولکا شەکرێ. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– سلێڤانەی، کەمال (٢٠١١). نەییا بەندەمانێ (کورتەرۆمان). دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.
– سواری، محمد (٢٠٠٥)، گوند. هوک: چاپخانا هاوار.
– عبدالرحمن، محسن (٢٠٠٦). مرن دقشلەیا پادشاهیدا. دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.
– عمر، فاضل (٢٠٢٠). ئاکنجی یێن مێرگا بیابانێ (بەری قەریسە ببوهژت). هەولێر: چاپخانەی پاک.
– محمد، بلند (٢٠٠٥). سوتنگەهـ دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– مزیری، نەوزاد (٢٠٠٨). ساکو: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.
– ناڤشکی، تەحسین (٢٠٢١). تاخێن خودێ .هەولێر.

الملخص

إن التوكيد ظاهرة لغوية تظهر في جميع لغات العالم، وتستخدم لتعيين عنصر أو لتوضيح معنى معين في الكلام. ففي الجملة، يستعمل غالبا لجذب انتباه السامع بشكل أكبر إلى مقصد المتكلم. وفي اللغة الكردية يستعمل التوكيد بشكل بارز من خلال أساليب متعددة في المستوى التركيبي، مثل طريقة بناء الجملة عبر النظام الصوتي أو بواسطة المورفيمات، أو عن طريق الترتيب والتقديم والتأخير، أو بتكبير عناصر الجملة، أو بإعادة الكلمات داخل الجملة، أو بوسائل أخرى متنوعة. ويعد موضوع التوكيد في لهجة البهديناني من المواضيع ذات الأهمية؛ لذا نحاول في هذا البحث أن نبرز التوكيد في المستوى التركيبي، بأسلوب وصفي، عبر تحديد العناصر التي تشكل أساسا للتوكيد في الجملة. وقد افترضنا أنه في المستوى التركيبي هناك أكثر من وسيلة وعنصر يستعملان للتوكيد. وللوصول إلى هذه الفرضية، تم اعتماد المنهج الوصفي، وتبين في النتيجة أن كلا من (الترتيب، تكبير الأصوات، التكرار، والوسائل المتنوعة) يعد أساسا لبناء التوكيد.

الكلمات المفتاحية: التوكيد، التكرار، إعادة القول، الكلمات المؤكدة، وسائل التوكيد

Abstract

Emphasis is a linguistic phenomenon that appears across all world languages and is used to highlight a linguistic element or to clarify a specific meaning in discourse. At the syntactic level, emphasis plays a crucial role in drawing the listener's attention more strongly toward the speaker's intended message. In Kurdish, particularly in the Bahdini dialect, emphasis is manifested in various ways at the structural level, such as through phonological patterns, morphological markers, syntactic ordering (fronting and shifting), enlargement of sentence components, repetition, and other diverse strategies.Given the importance of emphasis in the Bahdini dialect, this study seeks to identify and describe its manifestations at the syntactic level, following a descriptive approach by specifying the elements that serve as the basis of emphasis within the sentence. The study hypothesizes that the syntactic level employs multiple means and elements to achieve emphasis. The findings reveal that (syntactic ordering, phonological enlargement, repetition, and various strategies) constitute the fundamental bases for constructing emphasis.

Keywords: emphasis, repetition, reiteration, emphatic words, strategies of emphasis